

Фердинанд ТЬОНІС

СПІЛЬНОТА І СУСПІЛЬСТВО

Людські волі перебувають у різноманітних стосунках одна з одною, усі ці стосунки є не що інше як взаємодія і взаємовплив, тобто коли з одного боку що-небудь роблять або що-небудь пропонують, то з іншого боку на *це* зважають або *це* сприймають. Причому ця взаємодія відбувається таким чином, що йдеться або про підтримання, або про руйнування іншої волі й іншого тіла, отож вона буває або стверджувальною, або, навпаки, заперечною. Предметом нашого теоретичного дослідження будуть виключно стосунки взаємного волеутвердження. Кожен із таких випадків являє собою певну єдність багатоманітного або багатоманітність єдиного. Він складається із спрямованих одна до одної дій щодо сприяння, полегшення, успішного завершення чого-небудь, що можна розглядати як прояв волі та її сил. Ті групи, котрі постають на ґрунті позитивних стосунків, якщо їх розуміти як цілісні зсередини і ззовні утворення, є не що інше, як об'єднання (зв'язки). Самі стосунки і, отже, об'єднання (зв'язки) можна розуміти або як реальні й органічні (і в цьому суть *спільноти*), або ж як ідеальні й механічні (тоді матимемо поняття *суспільства*). Практика нашого слововживання свідчить, що в німецькій мові між цими поняттями можна вибирати як між синонімами. Однак і в нинішній науковій термінології ними користуються досить довільно, не зауважуючи якоїсь різниці між ними. Ми ж спробуємо попередньо кількома зауваженнями виявити протилежність цих понять. Будь-яке близьке, приховане від чужого, неповторне сумісне життя ми розуміємо як життя в спільноті. Суспільство ж – це публічність, як кажуть: світ. У спільноті зі своїми ми відчуваємося від народження, усіма своїми радощами й бідами пов'язані ми з ними. У суспільство ж потрапляють як у щось чуже. Молодь оберігають від поганого товариства, тоді як сам вираз «погана спільнота» безглуздий. Про домашнє товариство можуть вести мову юристи, коли вони

вживають лише суспільне поняття обеднання, домашню ж спільноту з її неймовірним впливом на людську душу відчуває всякий, хто заслужить її довір'я. Так само добре відома та надійність, що її дає шлюб як найдосконаліша спільнота для життя (*communio totius vitae*), – вираз же «суспільство для життя» суперечливий сам по собі. Спілку утворюють, спільноту ж ніхто нікому не може утворити. У релігійну спільноту приймають; релігійні ж *об'єднання*, так само як і будь-які інші об'єднання для певної мети, існують лише для держави або суто теоретично, тобто для чогось зовнішнього по відношенню до них. Є спільноти мовні, звичаєві, спільноти віруючих і є товариства для виробництва чогось, для подорожей, для занять наукою. Усім добре відомі торговельні об'єднання; та коли серед їх суб'єктів існує повна довіра і спільність, тоді вже слід вести мову про торговельну спільноту. Вельми важкою справою було б намагання утворити спільноту власників акцій. І, водночас, маємо спільноту власників: землі, лісу, пасовиськ. Спільність майна подружньої пари не можна назвати майновим товариством. Існує ще низка й інших відмінностей. У загальному розумінні можна вести мову про ту охоплюючу все людство спільноту, якою претендує бути церква. Однак суспільство усіх людей – це просте співіснування одна поруч з одною незалежних одна від одної особистостей. Тому коли останнім часом науковці ведуть мову про суспільство у межах тієї чи тієї країни як протилежність державі, то вживання такого поняття допустиме, однак при цьому зміст його буде цілком протилежним також і поняттю народної спільноти. Усяка спільнота давня, суспільство ж – це щось нове і як явище, і як назва. Це добре усвідомив один із авторів, котрий прагнув навчати політичних наук, не дуже занурюючись у їх глибини. «Поняття суспільства в соціальному і політичному розумінні, – так говорить Блунчлі у своєму «Словнику державних термінів», т.IV, – має свою природну основу у звичаях і поглядах *третього стану*. Це в жодному разі не поняття народу, а лише поняття третього стану... для якого «суспільство» стало й джерелом, і способом виразу спільних для його представників суджень і тенденцій... Скрізь, де розквітає і дає свої плоди міська культура, з'являється й суспільство як неодмінний її орган. Селу воно відоме лише дуже незначною мірою». Навпаки, увесь світ сільського життя позначений тим, що тут людські спільноти стійкіші, живучіші: адже спільнота –

СУСПІЛЬСТВО

це тривке й надійне сумісне життя, суспільство ж – означає життя нестабільне й позірне. Відповідно до цього спільнота буде розумітись як живий організм, суспільство ж – як механічний агрегат або артефакт.

Усе існуюче є органічним лише постільки, поскільки його можна мислити лише у зв'язку з усією тією реальністю, яка визначає його властивості і його рухи. Так, сила тяжіння у її найрізноманітніших проявах робить увесь доступний нашому пізнанню універсум певним єдиним, її дія проявляється у русі, внаслідок якого два тіла змінюють своє взаємне розташування. Проте для спостереження і наукового розгляду, що ґрунтується на ньому, ціле, аби діяти, мусить бути обмеженим, і будь-яку цілісність ми бачимо такою, що складена із цілісностей менших, які рухаються одна відносно одної у певних напрямках і з певною швидкістю; при цьому саме ж тяжіння або лишається за межами пояснення (як дія через далечінь), або ж мислиться як механічна дія (через зовнішній дотик), знову ж таки, поширюючись невідомо яким чином. У такому розумінні тілесні маси розкладаються, як відомо, на подібні одна одній молекули, що з більшою або меншою енергією тяжіють одна до однієї. Тіла ж є агрегатними станами цих молекул, які, у свою чергу, складаються з відмінних один від одного (з погляду хімії) атомів, неоднаковість яких зумовлюється, як свідчить подальший аналіз, різницею в розташуванні однакових складників атома. Проте теоретична механіка визначає як суб'єктів реальної дії і протидії лише позбавлені розміру центри сил, поняття яких дуже близьке за змістом до поняття атома у метафізиці. Тим самим виключаються усі похибки у розрахунках, пов'язані з рухом чи тенденціями руху їх частин. Водночас, на практиці поняття фізичної молекули використовують у зв'язку з поняттям того ж тіла, як системи молекул, у межах якої вони розглядаються як рівновеликі і без врахування їх можливого поділу – тобто, їх так само розглядають як носіїв сили, просто як матерію. Усякі реальні маси можна порівнювати, як порівнюють вагу, їм можна надавати виразу як певній кількості однієї й тієї ж речовини, уявляючи при цьому їхні частини як такі, що перебувають у цілком стабільному агрегатному стані. В будь-якому випадку та єдність, яку вважають суб'єктом руху або інтегрованою

частиною цілого (певної вищої єдності, є не що інше, як необхідна з наукового погляду фікція). У точному значенні слова її адекватними відповідниками можуть бути лише останні єдності, метафізичні єдності, атоми: оте дещо, яке є нічим, або оте ніщо, яке є чимось; причому слід пом'ятати про чисто відносне значення усіх загальних уявлень. Однак насправді окрім цих часток мертвої речовини – складників фізичних тіл – існують (з механічного погляду скоріше як аномалії) тіла, які у всьому своєму існуванні виступають чимось природним цілим і які рухаються й діють відносно своїх *частин* як цілості: органічні тіла. До таких належимо ми самі як люди, що випробовують себе у пізнанні, де кожен із нас, окрім опосередкованого знання усіх можливих тіл, знає безпосереднім чином своє власне.

Усвідомлюючи неминучу смерть, ми усвідомлюємо те, що з будь-яким живим тілом пов'язане психічне життя, завдяки чому це тіло однаковим чином існує у собі і для себе, як це ми знаємо по собі. Однак об'єктивний розгляд не менш переконливо навчає нас того, що тут завжди наявне якесь ціле, яке не можна розглядати складним зі своїх частин, навпаки, вони самі залежать від нього і зумовлюються ним – отож воно саме як ціле, є чимось дійсним і субстанційним. Людська сила здатна лише продукувати неорганічні речі з органічного матеріалу, розкладаючи його на частини і відтворюючи наново. Схожим чином наукова абстракція об'єднує речі у поняттях. Наївне споглядання і художня фантазія, народні вірування і висока поезія відтворюють явища світу як щось живе; коли ж маємо на увазі щось штучно створене, вигадане – тоді йдеться про науку. Проте наука нищить усе живе задля того, щоб досягнути його відношення та зв'язки; вона прагне звести усі стани і сили до рухів, а рухи зводить до кількості зробленої роботи, витраченої робочої сили або енергії, задля того, щоб усі процеси розглядати як схожі і вимірювати їх однаковим чином у їх взаємоперетвореннях. Це є правильним настільки, наскільки є правильною думка про уявні єдності, і наскільки насправді безмежним є поле можливостей того, що можна досягнути думкою: цим самим досягається мета поняттєвого розуміння, а також інші цілі, досягнення яких слугує їй. Однак тенденції та необхідності органічного постання і щезання не можна зрозуміти, застосовуючи механічні засоби. Тут саме поняття стає

СУСПІЛЬСТВО

реальністю, живою, такою, що змінюється і розвивається як ідея індивідуального існування. Коли ж сюди втручається наука, то вона змушена змінювати власну природу, стаючи не дискурсивним і раціональним, а інтуїтивним та діалектичним розглядом, стаючи філософствуванням. Проте наші теперішні міркування стосуються не родів і видів, тобто людей як таких, що належать до раси, народу, роду як *біологічної* єдності – навпаки, перед нашими очима постає той *соціологічний* зміст, відповідно до якого людські відносини і зв'язки розуміють або як життєві, або ж, навпаки, лише як артефакти – і це знаходить своє відображення і аналогію у теорії індивідуального *воління* – тут постає *психологічна* проблема, розгляду якої присвячена друга частина цієї роботи.

ТЕОРІЯ СПІЛЬНОТИ

1

Теорія спільноти відповідно до свого визначення ґрунтується на увеленні про цілковиту єдність людських волей як первісний або природний стан, єдність, котра існує незважаючи на емпіричні відмінності і саме завдяки їм, набираючи різноманітних форм залежно від необхідних і вже існуючих особливостей відносин між *різними* індивідами. Спільним джерелом цих відносин є спільність вегетативного життя, дана від народження, а саме той факт, що людські волі – тією мірою, якою вони відповідають тілесній будові, були і є поєднані між собою – або ж необхідністю будуть поєднані – своїм походженням і статтю; такого роду поєднання як безпосередня взаємна згода знаходить свої найбільш чітке втілення у трьох різновидах відносин, а саме: 1) у відносинах поміж матір'ю та її дітьми; 2) у відносинах поміж чоловіком та жінкою як подружжям, де цьому поєднанню надають природнього або такого, що спільний з тваринами, сенсу; 3) у відносинах поміж тими, хто усвідомлюють себе братами та сестрами, тобто плоттю від однієї й тієї ж матеріної плоті. Якщо будь-якого роду стосунки між родичами можна уявити собі як зародок чи таку, що ґрунтується на волі, тенденцію і силу до спільноти, то тоді кожен з трьох вищеперелічених різновидів відносин можна розглядати як найбільш сильний і повний розвиток такого зародку. У кожному окремому випадку це здійснюється по-

різному: 1) материнське почуття найбільш глибоко закорінене у чистому інстинкті або *ласкавості*; тут перехід від тілесного до чисто духовного єднання є найбільш очевидним; причому останнє тим більшою мірою відходить від першого, чим більше воно близьке йому за походженням; таке відношення зумовлене довготривалістю часу, впродовж якого мати зобов'язана годувати, захищати та навчати своїх дітей, перш ніж вони стануть здатними робити це самі – проте з успіхами у цій справі відпадає потреба у вищезгаданому єднанні і дедалі ймовірнішим стає роз'єднання; проте ця тенденція, у свою чергу, може пригальмуватися іншою – такою як *звикання* одне до одного та *пам'ять* про ту радість, яку вони приносили одне одному, особливо подякою дітей за материнські турботи та працю; окрім усього цього, до таких безпосередніх взаємовідносин додаються ще й більш загальні, які мають побічне відношення до предметів за їх межами: радість, звичка, спогади про речі навколишнього вжитку, котрі нам здавна приємні абож стануть такими; також близькі нам, здатні прийти нам на поміч, люблячі нас люди – це може бути батько, якщо він живе зі своєю дружиною, брати та сестри матерів та дітей і т.ін.; 2) *сексуальний інстинкт* не створює потреби у скільки-небудь усталеному сумісному житті, він веде швидше не до встановлених обопільних стосунків, а до одностороннього пригноблення жінки, котра, як від природи слабша, стає предметом звичайного володіння або несвободи. Внаслідок цього стосунки між подружжям, коли їх розглядати незалежними від кривної спорідненості і усіх тих соціальних сил, що на ній ґрунтуються, мусять підтримуватися насамперед звиканням їх одне до одного, для того щоб згодом вони набрали характеру довготривалої взаємної злагоди. Звідси випливають, зрозумілим чином, інші згадані вище чинники усталеності: насамперед ставлення до нажитих разом дітей як до спільного добра, спільного майна і господарства; 3) поміж братами і сестрами не існує такої глибокої й інстинктивної приязні і такого природнього знання одне одного, яке існує поміж матір'ю та її дітьми (...). Проте братерські стосунки можуть *співпадати* зі згаданими вище і є багато підстав вважати, що якраз останні у первісну добу історії людства були досить поширеними у багатьох племен; при цьому все ж варто згадати, що там і доти, доки походження визначалось по матері, назва і саме відчуття братерства і систринства такою ж мірою поширвалось і на

СУСПІЛЬСТВО

двоюрідних родичів. Внаслідок схожого їх розвитку у найбільш відомих груп народів шлюб, братерство, сестринство, а згодом (у практиці екзогамії) не лише шлюб і кривна спорідненість, а й шлюб і кланова спорідненість, щодалі з усією очевидністю починають виключати одне одного; і братерсько-сестринська любов уявляється найбільшою з усіх людських – хоч і ґрунтованих на крові – відносини між людьми. Це знаходить свій вияв – порівняно з обома іншими видами стосунків – також у тому, що тут інстинкт якнайменшою мірою, а *пам'ять* якнайбільшою, сприяє появі, становленню і зміцненню єднання сердець. Бо коли маємо той випадок, що (принаймні) діти однієї матері лишаються жити разом з нею – то вони неминуче об'єднуються – коли не брати до уваги усілякі причини для ворожості, що гальмують цю тенденцію – одні спогадами, інші спільними враженнями, образами і справами; і роблять це тим швидше і міцніше, чим більш вузькою і, також, чим більш загроженою іззовні уявляється ця група, одже, наявні підстави для згуртування і спільної боротьби і дій. Це ж, зі свого боку, робить *звичність* такого життя усе легшою і бажанішою. Водночас також і серед *братів* у якомога більшій мірі очікуватиметься певна *схожість* характерів і сил, на протиположну чому можуть більш чітко виділитися відмінності їх розуму і досвіду як суто людські або ментальні моменти.

2

Ряд інших, більш віддалених стосунків якнайтіснішим чином пов'язані з вищезгаданими. Свою цілісність і завершеність вони здобувають у стосунках між *батьком і дітьми*. Останні, будучи у найбільш суттєвому схожими на стосунки між дітьми і матер'ю завдяки наявності спільної органічної основи (поєднанні розумної істоти з породженнями її власної плоті), все ж різняться від них значно слабкішою природою інстинкту, і є більш схожими на стосунки між чоловіком і дружиною; внаслідок чого їх відчують насамперед як просто силу і насилля над невольним; однак доброзичливість чоловіка, з огляду швидше на її тривалість, аніж силу прояву, все ж є меншою, аніж материнська (...). Вона, коли брати її в окремому випадку, схожа за своєю ментальною природою на братерсько-сестринську любов, проте суттєво різниться від останньої внаслідок

нерівності істот (насамперед вікової) і сили, яка тут ще повністю підпорядковує собі дух. Батьківство якнайповніше втілює ідею *панування* у громадському її розумінні, де вона означає не звичку *служіння* на користь пана, а виховання і навчання як завершення створення; віддавання з повноти власного життя, на яке щораз більшою мірою будуть відгукуватися ті, що підростають, внаслідок чого можуть постати справді двосторонні стосунки. Тут здобуває природну перевагу першородний син: він найближчий до батька і посяде *спустіле* місце старшого у родині; вже від народження на нього починає переходити повнота батьківської влади, і у цьому безперервному ланцюгові батьків і синів втілює себе ідея святого життя, що вічно оновлюється. – Ми знаємо, що вищезгадані правила успадкування не існували споконвічно, і що патріархату передувало панування матері та її братів. Проте внаслідок того, що панування чоловіка у боротьбі і праці утворює себе як більш доцільне, завдяки інституту шлюбу батьківство набуває очевидності природнього факту: батьківське панування стає загальною формою культури. І коли над принципом першородства здобуває перевагу принцип поступової спадкоємності (система “Tanistry”) згідно віку і рангу, то це означає лише збереження впливу попереднього покоління: наступний брат отримує своє право не від попереднього, а від їх спільного батька.

3

В будь-якому спільному житті мають місце або ж розвиваються, відповідно до загальних умов, певні відмінності і розподіл насолоди та праці, і постає певна взаємовідповідність того і іншого. У перших з трьох первинних відносин вона у більшості випадків наявна безпосередньо; тут у кінцевому результаті переважає бік насолоди. Дитя насолоджується захистом, годуванням і вказівками; мати – задоволенням від володіння, а згодом слухняністю, а зрештою і розумно-діяльною допомогою. Більш-менш схожі взаємозв'язки бачимо також у стосунках між чоловіком і його дружиною – хоча тут вони ґрунтуються насамперед на різниці статей і лише потім – на віковій. Відповідно до цього стає більш значимою різниця природніх сил у процесі розподілу праці; маючи відношення до спільного предмету, праця по *забезпеченню потреби* у захисті,

СУСПІЛЬСТВО

охорони жінки, відсічі усьому ворожому випадає на *долю* чоловіка; *задоволенні* потреби у харчуванні: він – у здобуванні, вона – у зберіганні та приготуванні; а також там, де потрібна інша робота, у тому числі по навчанню молодших, слабкіших: завжди можемо очікувати і бачити, що чоловіча сила, борючись і ведучи за собою синів, спрямовує себе назовні, натомість як сила жінки *тримається* на внутрішньому житті і *дітях жіночої статі*. – Серед братів і сестер справжня взаємодопомога, взаємна підтримка і доброзичливість можуть бути виявлені якнайочевидніше – як *свідчення насамперед їх спільної і однакової діяльності*. Однак тут, як вже зазначалося вище, першорядного значення набуває, окрім відмінності статей, також і різниця у *ментальних здібностях* і, відповідно, одній стороні пасує більшою мірою *винахідливість* та духовна чи розумова діяльність, а іншій – виконавча та фізична робота. Однак і тут також можна розуміти перше як провід і керівництво, друге – як свого роду наслідування і послух. – Загалом же щодо такого роду розрізень відомо, що вони постають природнім шляхом; досить часто ці закономірні тенденції, як і будь-які інші, можуть зламуватися, гальмуватися, спрямовуватися у протилежний бік.

4

Якщо згадані вище відносини в цілому виступають взаємними визначеннями і взаємними служіннями воль, і кожне з них можна розглядати як певну рівновагу сил, то поява будь-якої переваги однієї з воль мусить компенсуватися відповідним посиленням дії з іншого боку. В ідеальному випадку можна вважати, що більшому задоволенню відносинами відповідає більш тяжка, тобто така, що вимагає більшої затрати сил, праця задля їх підтримання; відповідно меншому задоволенню відповідає легша праця. Хоч самі турботи і праця є і мусять бути радістю, все ж будь-яке напруження сил вимагає послідуючого розслаблення, затрати вимагають відшкодування, рух – стану спокою. Для тих, хто сильніший, надмір задоволення частково є відчуттям переваги, сили і влади, тоді як, навпаки, відчуття слабкості, потреби захисту, охорони і вимушеної покори, завжди пов'язані з відчуттями відрази, примусу і тиску – навіть тоді, коли вони просвітлені почуттями любові, звичності та подяки. Проте відношення *впливу*, з яким волі діють одна на одну, стає більш зрозумілим завдяки такому міркуванню: будь-яка

перевага пов'язана з небезпекою зарозумілості і жорстокості і, отже, ворожого, насильницького поведження, коли поряд із нею не існують і не набувають розвитку тенденції і схильності робити добро. Від природи насправді є так: більша загальна сила – це також більша сила допомагати; коли взагалі є якась воля до цього, то вона стає тим більш спільною і рішучою завдяки відчутній силі (бо вона сама є вже волею); таким чином, тут у мереживі тілесно-органічних зв'язків мають місце інстинктивна і наївна *ніжність* сильного до слабкого, бажання допомагати і захищати, які тісно переплетені з почуттям радості від володіння і насолоди власною силою.

5

Ту домінуючу силу, яка спрямована на благо підлеглих і відповідає їх волі, внаслідок чого має їхню підтримку, я називаю *гідністю* або авторитетом; можна виокремити три різновиди цієї сили: гідність віку, гідність сили та гідність мудрості або духу. Вищезгадані чесноти знову з'єднуються воедино у тій гідності, яка притаманна *батькові*, коли він владарює над своїми, водночас захищаючи їх, допомагаючи їм, керуючи ними. Небезпеки, які криє у собі така сила, викликають у більш слабких відчуття *страху*, і це мало б значити майже лише заперечення, відкидання (якщо не брати до уваги ще й присутнього тут почуття захоплення), однак благодійність і доброзичливість викликають появу волі до *шанування*, і там, де вона здобуває перевагу, розвивається почуття *глибокої пошани*. У такий спосіб ніжність і глибока пошана або (меншою мірою) доброзичливість і увага протистоять одне одному як зумовлені якісною відмінністю граничні визначення тих настроїв, на яких ґрунтується спільнота. Згадані вище мотиви зумовлюють можливість і ймовірність існування певного роду спільнотних зв'язків також і поміж *паном* і *рабом*, принаймі тоді, коли вони, – згідно тих правил, які властиві самим зв'язкам близької спорідненості – підтримуються і стимулюються завдяки згуртованому, тривалому і замкненому домашньому життю.

6

Спільнота *крові* як певна спільність поведінки розвивається

СУСПІЛЬСТВО

і виокремлюється у *територіальну* спільноту, що знаходить свій безпосередній вияв у спільному житті, а останнє, у свою чергу розвивається до спільноти духу як чистої взаємодії і прямування в одному напрямку .

Спільноту місця проживання можна розуміти як сукупність зв'язків тваринного життя, тоді як спільноту духу – як сукупність зв'язків ментального життя. Остання, у своєму поєднанні з більш ранніми зв'язками, є власне *людським*, найрозвиненішим різновидом спільнот. У той же спосіб, як з першого роду спільноту закономірно пов'язані спільні зв'язки і спільна участь, тобто право власності на самих людських істот, так само з другою пов'язане володіння ґрунтами і землею, а з третьою – місцями, що вважаються священними або божествами, яким поклоняються. Усі три різновиди спільнот якнайтісніше пов'язані між собою як у просторі і часі, як у межах окремих регіонів і їх розвитку, так і в межах людської культури і історії загалом. Там, де люди органічним чином виявляють волю об'єднуватись разом і підтримувати одне одного, там постають спільноти того чи іншого виду, причому більш пізня містить у собі більш ранню – або ж перша розвивається відносно незалежно від останньої. Можна розглянути загальновідомі назви цих первісних різновидів спільнот: 1)рідня, 2)сусідство, 3)дружба. Місце рідні – *дім*, який є її тілом; тут спільно проживають під єдиним захистом – дахом; тут є спільне майно і задоволення гарними речами, зокрема харчування спільними запасами їжі, сідання за спільний стіл; тут шанують померлих як незримих духів, які витають над головами своїх рідних, захищаючи їх, тим самим спільний страх і спільна шаноба ще надійніше оберігають мирне спільне життя і спільну діяльність. Родинні воля і дух не обмежуються стінами дому і просторовою близькістю, однак, там, де вони є сильними і життєвими, тобто у тісних і близьких стосунках, вони здатні триматися самі по собі, просто завдяки пам'яті, триматися, попри усі відстані, завдяки почуттю і уяві близькості і спільної діяльності. Але тим більше вони *домагаються* такої родинної близькості і тяжко поривають із нею, бо лише у такий спосіб може задовольнити себе їхнє бажання *любові*. Внаслідок цього звичайна людина почуває себе – у переважній більшості випадків – якнайкраще тоді, тоді коли вона оточена своєю сім'єю та родичами. Тоді вона при собі (*chez soi*). – *Сусідство* є всезагальною рисою

сумісного життя у *селі*, де близьке розташування осель, спільні межі між сусідніми нивами, численні контакти між людьми зумовлюють звикання один до одного і близьке знання один одного, роблять необхідними спільну працю, впорядкування, управління; спонукають благати про милість і ласку божеств і духів землі і води, які приносять благодать і водночас загрожують бідами. Цей різновид спільноти, будучи суттєво зумовленим сумісним проживанням, може, разом із тим, реалізувати себе – хоч у більш складних умовах, аніж у першому випадку – і за відсутності останнього, знаходячи свою опору передусім в уставлених правилах сумісних зібрань і освячених традицією звичаїв. – *Дружба*, будучи незалежною від родинних зв'язків і сусідства, виступає умовою і результатом спільної праці та способу думок; найповніше вона реалізує себе завдяки рівності і схожості професій чи умінь. Проте такого роду зв'язок мусить бути пов'язаним з невимушеним і частим спілкуванням і триматися саме на ньому, ймовірність чого найвища у межах *міста*; і тому наявність посталою із духу громади, шанованого *божества* тут якнайпряміше стосується підтримки існування вищезгаданого зв'язку, тут він набуває життєвої і сталої форми. Такого роду *добрий дух* не пов'язаний з якимось певним місцем свого перебування, а живе у совісті своїх носіїв і супроводжує їх у мандрах у чужі країни. У такий спосіб ті, хто близький за своїми уміннями чи суспільним становищем або перебуває у спілці істинних єдиновірців, завжди відчують себе пов'язаними спільними узами і зайнятими одною справою. Отже, коли спільне проживання у межах міста можна підвести під поняття сусідства, яке відноситься також і до тих домашніх, які не є родичами і слугують тут, — то, навпаки, духовна дружба виступає різновидом свого роду незримої місцевості, містичного міста і зібрання, яке, подібно до художньої інтуїції, має своїм життєвим джерелом творчу волю. Стосунки поміж людьми як поміж друзями і товаришами мають дещо менш органічний і внутрішньо необхідний характер: вони є меншою мірою інстинктивними і меншою мірою зумовленими звичкою, аніж сусідські стосунки; вони ментального походження і ґрунтуються, на відміну від вищезгаданих, або на випадку, або на вільному виборі. Проте подібного роду градація помітна вже і в самих стосунках сусідства, звідки випливають наступні висновки.

Сусідство відноситься до родинних стосунків у такий спосіб як стосунки між подружжям до стосунків між матір'ю і дітьми. Те, що в останньому випадку ґрунтується на взаємній люб'язності, у першому випадку мусить підкріплюватись ще й взаємним званням. Дружба ж відноситься до сусідства і родинних стосунків у такий спосіб, як стосунки поміж братами і сестрами — включаючи і двоюрідних до усіх інших органічно зумовлених стосунків. Пам'ять діє у такий же спосіб, як вдячність та відданість; у взаємній довірі і вірі один в одного знаходить свій вияв особлива істина таких стосунків. Проте оскільки підстава останніх не є вже такою органічною і самозрозумілою і індивіди більш чітко усвідомлюють і реалізують власні бажання і можливості, то згадані стосунки стає важко підтримувати і доводиться, щонайменше, терпіти їх порушення; порушення, які у формі сварок і суперечок трапляються у всякому сумісному житті; бо тривала близькість і часте спілкування такою ж мірою означають як взаємне сприяння і підтримку, так і взаємні перешкоди та заперечення — як реальну можливість чи як певну ймовірність; і лише коли явища першого роду переважають, можна вести мову про стосунки як справжні стосунки у спільноті. Звідси випливає, що такого роду чисто духовне братерство, як свідчить багатий досвід, лише до певної межі поєднуватися з щільністю і міцністю тілесної близькості справжнього сумісного життя. Значною мірою воно мусить мати свою противагу в індивідуальній свободі. Але так само як у межах родинних стосунків усяка природня гідність зосереджується у гідності *батьківській*, то отанне, як гідність *князя*, лишається значною і там, де реальною основою спільного життя є сусідство. Тут вона зумовлюється більшою мірою владою і силою, ніж віком і досягненнями, і втілює себе найбільш повно у тому впливі, який має пан на своїх людей, поміщик на своїх родичів, патрон на своїх клієнтів. Зрештою, у межах дружніх стосунків, що знаходять свій вияв у спільній відданості одній і тій же професії чи ремеслу, гідність такого роду стає значимою як гідність майстра в очах його послідовників та учнів. — Гідність же віку(старості) має значну схожість з суддівською діяльністю і звершенням правосуддя(справедливості); оскільки юнацький запал, гарячковість і пристрасність мають своїм наслідком

насильницькі дії, прагнення помсти і чвари.

Старий вивищується над усім цим як спокійний спостерігач, він менш за все схильний до того, щоб з-за прихильності чи ненависті допомагати одному на шкоду іншому – навпаки, він прагне з'ясувати, з якої сторони почали чинити зло, і чи були для цього достатні підстави для справді стриманих людей: або ж з'ясувати те, якими діями можна позбутися крайнощів і залагодити справу. – Гідність *сили* мусить виявити себе у боротьбі, вона утримується завдяки мужності і відвазі. Своє завершення вона знаходить у гідності *герцога*, який об'єднує протидіючі сили, встановлює порядок, ходить походами на ворогів і якому задля спільної мети належить розпоряджатися усім корисним, заборонити усе шкідливе. – Однак коли правильне і корисне в більшості рішень і дій швидше вгадується і відчувається втаємниченими, аніж є очевидним для будь-кого; і коли майбутнє приховане від нас і часто стоїть перед нами як щось небезпечне і загрозове – тоді віддають перевагу тому з умінь, яке здатне пізнавати, тлумачити і втілювати волю незримого. І тоді над усіма іншими гідностями починає вивищуватися гідність *мудрості* як гідність *священницька*, з якою сам образ Божий мандрує серед живих, і з якою пов'язана віра у те, що безсмертне і вічне здатне об'явити себе попри небезпеки і страх смерті, що оточують нас. – Вищезгадані різноманітні панівні діяльності і добродетелі вимагають одна одної і доповнюють одна одну; і перелічені вище гідності можна, відповідно до їх особливостей, мислити поєднаними з кожним із панівних станів – оскільки останні ґрунтуються на єдності певної спільноти; однак таким чином, що судейська гідність як первинна властива станові батька – глави дому, герцогська відповідає станові патріарха, нарешті станові майстра найбільш співмірною буде священницька гідність. Однак батькові – главі дому, насамперед коли той вимагає послуху заради єднання проти ворога, главареві клану (як главі найстарших серед домочадців), у найпростішому випадку главі якогось ще не диференційованого роду (котрий прийшов на місце міфічної його праматері) пасує як більш природня для них “герцогська” гідність. А вона знову вивищує себе до рівня божественно-священницької; бо предки вже є або ж стають богами; і у богів вірують як предків і батьківських друзів, такими є божества домівки, статі, роду і народної спільноти. Саме в них

СУСПІЛЬСТВО

якнайповніше втілена сила такої спільноти: вони роблять можливим неможливе; їх дії – це чудесні дії. Тому, коли їм приносять пожертви і вшановують – вони допомагають; коли ж їх забувають і зневажають – тоді они шкодять і карають. Вони самі, як батьки і судді, як пани і ватажки, як вихователі і вчителі, є первісними носіями і зразками цих людських чеснот. Серед останніх навіть герцогська вимагає судді; бо спільна боротьба тим більше вимагає врегулювання внутрішніх чвар завдяки мудрим рішенням. І священницьке служіння спрямоване якраз на те, щоб утверджувати такі рішення як непорушні і святі і шанувати богів як джерело прав і суддівських рішень. (...)

8

Суперечливо-сильний, об'єднавчий спосіб мислення, як власна воля певної спільноти – це те, що тут буде розумітися як взаєморозуміння (*consensus*). Вона є тією особливою силою і симпатією, яка збирає людей разом як членів певного цілого, й оскільки всі рушійні сили у людині пов'язані з розумом і передбачають наявність мови, то цю силу також можна розуміти як *сене* і розумність такого роду стосунків. Тому, наприклад, у стосунках між батьком і його дитиною вона присутня лише постільки, поскільки дитина вважається за таку, що має мову і розумну волю. Можна навіть сказати так: усе те, що відповідає *сенсу* відносин у межах спільноти, усе, що має *сене* у ній і для неї – є її *правом*, тобто тим, що шанують як власну і суттєву волю більшості. Отже, оскільки відповідно до справжньої природи і сил цієї більшості користування – це одне, а праця – це інше, і досягнення випадають одній стороні, а слухняність – іншій, то маємо *природне право* як певний порядок сумісного життя, який визначає кожній волі її ділянку чи функцію, суть її обов'язків і прав. Отож, взаєморозуміння ґрунтується на інтимному *знанні* один про одного – тою мірою, якою це знання зумовлене безпосередньою участю одної істоти у житті іншої, їх взаємною схильністю спільно ділити радощі й страждання і постійно потребувати такої взаємності. Ймовірність усього цього є тим більшою, чим більш схожими будуть їхня конституція, її життєвий досвід, або ж чим більш схожими чи відповідними будуть їх природа, характери, спосіб думки. Справжнім органом взаєморозуміння, завдяки якому розвивається і формується його суть, є мова – спосіб виразу за допомогою жестів і звуків, які повідомляються і сприймаються, болю і радості, страху і